

ГРАНІ ВІЙНИ

УДК 355.311.2(477) "1942/1944"+930.253

© **Володимир ТРЕТЯК**

ПРИЧИНИ ТА ОБСТАВИНИ ФОРМУВАННЯ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ

На основі архівних документів і наукових праць розкривається загальна картина причин, особливостей та умов, у яких проходило формування й становлення 1-го Українського фронту в період з 1942 р. до початку 1944 р.

Ключові слова: 1-й Український фронт, Воронезький фронт, Україна, широкомасштабні наступальні операції, мобілізація, втрати, битва за Дніпро.

Деякі аспекти формування 1-го Українського фронту посіли гідне місце в радянській та російській історіографії, адже війська, що входили до цього військово-стратегічного об'єднання, брали участь у багатьох визначних подіях Великої Вітчизняної війни. Означену тему неодноразово порушували у своїх працях вітчизняні дослідники, серед яких відомі вчені О.Є. Лисенко, І.Т. Муковський, Т.В. Вронська, О.П. Реєнт, В.А. Гриневич, І.К. Патриляк та інші. Метою пропонованої роботи є спроба відобразити загальну картину становлення 1-го Українського фронту на стадії формування та первинного етапу його бойового шляху.

1-й Український фронт був сформований на південно-західному напрямі 20 жовтня 1943 р. згідно з наказом Ставки Верховного Головнокомандування № 30227 від 16 жовтня 1943 р. шляхом перейменування Воронезького фронту. Цим наказом Степовий, Південно-Західний та Південний фронти були перейменовані в 2-й, 3-й та 4-й Українські відповідно [17, 225]. Рішення радянського військового керівництва зумовлені широкомасштабним наступом Червоної армії з метою остаточного визволення України, а також безпосередньою причетністю певного військово-стратегічного об'єднання до конкретної місцевості та подій. Традиція присвоєння назв фронтів за географічною ознакою, на відміну від Вермахту, де в основі назви – стратегічний задум командування, простежується впродовж усієї війни. Так назви дістали Брянський, Калінінський, Кавказький, Донський, Сталінградський, Ленінградський та Карельський фронти. Принципом називання

з «прив'язкою» до географічних назв керувалася Ставка ВГК під час створення в 1943 – 1944 рр. трьох Білоруських та двох Прибалтійських фронтів, що відображало стратегічний задум командування щодо подальших воєнних кампаній та перебігу подій на радянсько-німецькому театрі бойових дій.

Головною особливістю формування Українських фронтів було те, що з другої половини 1943 р. і в 1944 – 1945 рр. українці становили 60 – 80 % солдатів у цих оперативно-стратегічних з'єднаннях радянських військ [11, 553]. Наприкінці війни в згаданих фронтах кожен третій був українцем. Тільки з 5 до 15 грудня 1944 р. до підрозділів і частин 78-ї, 337-ї, 206-ї та 163-ї стрілецьких дивізій вступило 4 099 воїнів-українців, що у відсотках до всього особового складу становило більш ніж 50% [9, 7]. Усього від лютого 1943 р. до жовтня 1944 р. кількість мобілізованих з України налічувала 3 млн 692,5 тис., що становило приблизно 10% від усього тодішнього населення України та 53% від 7 млн загальної кількості українців, які пройшли фронтовими шляхами [6, 57; 3, 363]. Загалом упродовж усієї війни українці зберігали друге після росіян за кількістю місце в РСЧА, зокрема на другу половину 1944 р. їхня кількість становила 33,93% (росіян – 51,78%) [13, 317].

Вагомими обставинами формування Українських фронтів були насамперед широкомасштабні воєнно-стратегічні операції Червоної армії на території України, значні втрати в ході боїв, а також зміни у процесі мобілізації до лав діючої армії та пошук додаткових ресурсів для поповнення військ.

Слід зазначити, що із середини 1943 р. й особливо в 1944 р. радянське командування почало використовувати принципово нові форми ведення стратегічних дій – операції, що поєднували діяльність груп фронтів. Це були надзвичайно складні, ретельно сплановані операції, які підпорядковувалися єдиному задумові й узгоджувалися в часі, місці проведення тощо [3, 365]. До кінця вересня 1943 р. на території України силами п'яти фронтів (Центрального, Степового, Воронезького, Південно-Західного та Південного) були проведені Мелітопольська, Донбаська та Чернігівсько-Полтавська наступальні операції. З 24 серпня 1943 р. до 17 квітня 1944 р. на українських теренах проводяться одні з наймасштабніших воєнних операцій в історії – битва за Дніпро, участь у якій брали війська шести найбільших фронтів, Чорноморський флот, три військові флотилії (близько половини живої сили та бойової техніки діючої армії) та Дніпровська-Карпатська стратегічна наступальна операція, у якій з обох сторін діяли понад 4 млн солдатів, 46 тис. гармат, 4 тис. літаків і 5 тис. танків [11, 153, 163]. Чисельність радянських військ нараховувала понад 2,4 млн осіб [2, 139]. У цей час фронтовий кореспондент газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини», учасник Сталінградської, Курської битв, оборони Кавказу, визволення України, Польщі, та штурму Берліна Л.Д. Дмитерко писав до рідних, що «тепер у нас урожай, щодня беремо якесь місто, треба встигати бути скрізь. Прапор визволення підноситься над нашою багатостраждальною землею!» [25].

Про масштабність і вагомість діяльності фронту розповідає відомий радянський та український діяч Д.З. Мануїльський. Характеризуючи період із літа

1943 р. до 15 квітня 1944 р., він зазначав, що Червона армія з боями пройшла від 800 до 1 150 км та визволила територію близько 800 тис. кв. км, відібрала у ворога 370 міст та понад 85 тис. населених пунктів, повернула донецьке вугілля, криворізьку руду, нікопольський марганець, український хліб. У ворога відібрані важливі чорноморські порти – Новоросійськ та Одеса. Близько $\frac{3}{4}$ радянської землі повернуто. Радянські війська перебувають у наступі 14 місяців. Такого тривалого руху вперед не знає історія війн, тим більше в умовах сучасної механізованої війни з її складною бойовою технікою [8].

Однак Д.З. Мануїльський промовчав про ті колосальні втрати, яких зазнала Червона армія в результаті наступу. Так, втрати армії в Донбаській стратегічній наступальній операції становили 273 522 убитими і пораненими, у Чернігівсько-Полтавській – 427 952 [2, 131 – 132]. Під час битви за Дніпро та визволення Києва радянські війська втратили понад 1,5 млн осіб [11, 553]. У цьому протистоянні 1-й Український фронт лише на Букринському плацдармі, за деякими оцінками, втратив 240 тис. бійців та командирів [5, 150].

Щодобові втрати радянських військ на території України восени 1943 р. сягали 11 887 осіб, за іншими – 27 300, що становило 17% особового складу (кожен шостий). Водночас втрати РСЧА щодоби впродовж усієї війни становили 20 869 осіб [14, 84; 5, 154]. Ці цифри є далеко не точними, адже у військових донесеннях, починаючи з 1943 р., часто трапляються повідомлення про те, що штаби не забезпечені інструкціями про реєстрацію полеглих. Зокрема, начальник штабу 1505-го окремого мінно-саперного батальйону повідомляв командуванню Воронезького фронту, що в нього немає ні одного наказу про облік втрат і жодного примірника звітної форми іменних списків загиблих [12, 68].

Велика кількість безповоротних та санітарних втрат вимагала оперативної ротації особового складу військових формувань, а також його кількісного збільшення.

З початком тимчасового або остаточного визволення східних областей України розпочинається друга хвиля мобілізації, яка характеризувалася набором і миттєвим використанням у боях щойно визволеного населення. У ході проведення широкомасштабних стратегічних операцій на території Лівобережної України, особливо під час форсування Дніпра та визволення Києва, призов до лав армії та залучення нового поповнення до виконання стратегічних завдань набув найбільшого масштабу [13, 306].

Дійсно, левову частку мобілізованих до лав Українських фронтів у цей час становили громадяни, що проживали на визволених від окупації територіях. Призов такого контингенту відбувався згідно з наказом Ставки ВГК № 089 від 9 лютого 1942 р., у якому зазначалося, що крім основного джерела поповнення в смузі діючих армій, є значна, але донині не використана можливість налагодити доукомплектування у війська безпосередньо на місці. Ця процедура стосувалася осіб віком від 17 до 45 років, які ще не відбували службу в армії в роки війни. Для таких мобілізованих в усіх арміях формувалися запасні полки, які здійснювали

практичний відбір, призов і бойову підготовку цих новобранців у смузі дії своїх армій [16, 88]. Наприклад, у травні – червні 1944 р. до 5-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту з Кіровоградської та Одеської областей прибуло 17 797 осіб (13 473 українці, 2 907 росіян та ін.), з яких 50 – 60 % раніше у Червоній армії не служили. 7 811 перебували в полоні або оточенні. Підготовлених до бойової служби серед них було 5 009, ненавчених – 12 888 [3, 368].

Період навчання в запасних частинах тривав 15 діб, упродовж яких реально можна дещо адаптуватися та здійснити початкову підготовку [15, 219]. Проте, досить часто мобілізованих відправляли на фронт без попереднього навчання. Зокрема, із 70 807 осіб, що прибули в розпорядження до бойових частин, відправлених до районних військкоматів та запланованих до відправки на 11 жовтня 1943 р, мобілізованих військами Воронежського фронту, 37 682 осіб – мобілізовані з визволеної території, 28 668 – передані з армійських і фронтових запасних частин, 2 092 – переведені зі шпиталів, 2 365 – із пересильних пунктів [23, 29 – 30]. Як бачимо, переважна більшість не проходила підготовку в резервних формуваннях.

Мобілізовані в 1943 р. мешканці українських міст і сіл опинилися в несприятливих обставинах, не лише об'єктивну складну ситуацію, що виникла на фронті, а й через упереджене ставлення до них, адже вважалося, що в період окупації впродовж двох років ці люди перебували під впливом ворожої пропаганди, а значить, на думку багатьох політпрацівників і командирів, були потенційними зрадниками. Поповненню з визволених територій інкримінувалося те, що вони «відсиджувались, поки ми кров проливали, тож тепер змийте власною кров'ю плями окупації» [5, 146 – 147]. У певному сенсі мобілізація набула форми помсти сталінського режиму тим, хто проживав на захоплених гітлерівцями українських землях.

Іншою категорією призовників, що поповнювали лави Червоної армії, були колишні воїни – оточенці, військовополонені, дезертири, що змогли дістатися свого місця проживання, або просто, за певних обставин, опинилися на окупованих територіях. Такий контингент згідно з наказом Державного Комітету Оборони (ДКО) № 2779 від 21 січня 1943 р. направляли на пересильний пункт Народного комісаріату оборони для колишніх військовополонених з метою здійснення перевірки армійськими комісіями, складеними з представників старшого й середнього командного складу, а також за участю представника особового відділу армії або фронту. Рішенням цієї комісії частина військовозобов'язаних, що не мали за собою компромату, розподілялася таким чином: рядовий та молодший командний склад – до АЗСП; командний і політичний склад – у розпорядження відповідних начальників відділів Червоної армії. Ті ж, хто виявився «нестійким, ворожим елементом», – до спецтаборів НКВС. З розгортання наступальних операцій, процес перевірки колишніх військовополонених та оточенців ставав ще більш формальним, а засоби використання цього контингенту на фронті – більш жорстокими. Відповідно до наказу № 97/ш від 10 березня 1943 р. заступника Наркому оборони СРСР і начальника Головного управління формування та укомплектування

військ Червоної армії Ю.О. Щаденка всіх колишніх червоноармійців, які залишилися на окупованій ворогом території й не прагнули приєднатися до частин Червоної армії, після оперативної перевірки направляти до штрафних частин. До спеціальних таборів НКВС відправляти лише тих осіб, на яких були складені достовірні дані про підозру їх в антирадянській діяльності [13, 310]. Загалом ідеться про 600 – 900 тис. мобілізованих повторно з України з лютого 1943 р. до жовтня 1944 р. [6, 57].

Із другої половини 1942 р. штрафбатні батальйони стали ще одним джерелом кількісного наповнення особового складу військових формувань. Згідно з наказом комісії Військової ради 1-го Українського фронту від 21 травня 1944 р. до 9-го окремого штрафного батальйону було направлено 28 осіб, 24 з яких – українці, переважно уродженці Полтавської області [22, 1 – 31]. Це дисциплінарне утворення почало формуватися на Воронезькому фронті в серпні 1942 р. – майже одразу після оприлюднення наказу Народного комісаріату оборони СРСР № 227 від 28 липня 1942 р., у якому йшлося, зокрема, про запровадження штрафних частин. 17 грудня того самого року згідно з наказом № 009/07 командувача військ фронту дисциплінарному підрозділу було присвоєно 9-ий номер, і до кінця війни це формування пройшло фронтовими дорогами від Сталінграда, через усю Україну до Влрави і Праги як 9-й окремий штрафний батальйон [21, 128]. Як правило, під час наступу чи в ході, жорстоких і тривалих боїв було багато бійців, які отримували дострокову реабілітацію, і якщо дозволяв стан здоров'я, поповнювали регулярні частини. Так, згідно з наказом № 0646 по військах Воронезького фронту від 4 жовтня 1943 р. у розпал боїв за Дніпро було реабілітовано 152 офіцери, з них 63 – достроково, 66 – за пораненнями і 23 – ті, що загинули в цей день [20, 120–129]. У книзі наказів 9-го окремого штрафного батальйону міститься унікальне клопотання про відновлення у званні та на посаді за виявлену мужність рядових штрафбату Ольги Конюченко та Євгенії Майстренко [20, 1 – 9]. Євгенія Андріївна Майстренко – танкіст, нагороджена бойовими орденами та медалями, серед яких орден Червоної Зірки, дві медалі «За відвагу». Двічі горіла в танку, поранена в обидві ноги, пройшла від Сталінграда до Берліна, потрапила до штрафбату «за нетактовне поводження зі старшим офіцером». Реабілітована в січні 1943 р. [26]. Як бачимо, що комплектувалися дисциплінарні частини і за рахунок жінок.

У складі 1-го Українського фронту діяли десятки дисциплінарних підрозділів, адже кожна армія мала по 5 – 10 штрафних рот, а кожний фронт – по 1 – 3 штрафних батальйони.

Усього із серпня по першу половину жовтня 1943 р. Воронезьким фронтом було мобілізовано 129 513 осіб. Із них до бойових частин прибуло: у 40-ву армію 20 932, у 27-му – 7 653, у 38-му – 30 998, у 47-му – 8 554, у 4-ту гвардійську армію – 2 334, у 5-ту гвардійську армію – 2 730, у 6-ту гвардійську армію – 1 573, у 60-ту армію – 266 осіб. Найменша кількість мобілізованих і відправлених до лав діючих частин спостерігається в серпні місяці – 9 583 та 511 відповідно. Із початком битви за Дніпро кількість поставлених під рушницю з визволених територій України збільшилася в рази. Так, у вересні було мобілізовано 72 854, з яких на фронт потрапило 41 338

(56,7 %) осіб. Лише за перші 10 днів жовтня було призвано 47 076 новобранців, з яких 33 151 (70,4 %) опинилися на передовій. Така стрімка ротація впливала на терміни підготовки особового складу. Загалом із загальної кількості мобілізованих у цей період в окремих запасних полках залишилося 56 158 осіб тобто 43,3 %. З 10 жовтня до 1 листопада 1943 р. планувався призов 45 тис. осіб.

Не менш важливим питанням мобілізаційної кампанії було укомплектування особового складу необхідними речами. У зведенні про кількість мобілізованого сержантського і рядового складу Воронезьким фронтом зазначається, що для 45 тис. осіб, що плануються до призову, необхідно 101 158 комплектів зимового одягу, з них 21 тис. – уже в дорозі, тобто недостача становить 80 158 комплектів [23, 29 – 30].

До середини травня 1944 р. Українські фронти поповнилися на понад 2 млн осіб переважно із західних регіонів України, визволених від нацистської окупації [18, 159]. В умовах призову контингенту з територій, що до війни входили до складу Польщі, стало доцільним припинення масового використання щойно мобілізованого поповнення в боях та приділення основної уваги політично-пропагандистській роботі.

Формування 1-го Українського фронту також характеризувалося загальною тенденцією тісної взаємодії з партизанськими загонами, що діяли на окупованих землях. Ще 28 вересня 1942 р. з метою подальшого покращення боротьби на окупованих територіях та налагодження тісної взаємодії партизанських загонів із регулярними військами ДКО була ухвалена постанова щодо створення при Військових радах Воронезького, Південно-Західного і Сталінградського (Південного) фронтів представництв Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР). Після переходу Червоної армії в наступ на південному напрямі радянсько-німецького фронту на початку 1943 р. ЦШПР наприкінці лютого 1943 р. ухвалив рішення щодо оперативного підпорядкування представництв даних фронтів Українському штабу партизанського руху, що було продиктовано необхідністю поліпшення координації дій партизанів України з радянськими військами, які почали визволення території республіки від загарбників, та посилення ударів по тилу ворога. 7 березня 1943 р. ДКО постановив розформувати ЦШПР, а його представництва при Військових радах фронтів, які діяли в напрямі України, а також їхні партизанські загони, диверсійні й розвідувальні групи передати в безпосереднє розпорядження Українського штабу партизанського фронту (УШПР).

На чолі представництва УШПР при Військовій раді Воронезького (1-го Українського фронту) в різний час перебували досвідчені й кваліфіковані кадри організаторів партизанського руху – підполковник П.А. Метельов, полковник В.С. Погребенко, підполковник І.М. Бовкун. Останній – Герой Радянського Союзу, кадровий офіцер Червоної армії із січня 1943 р., очолював Чернігівське партизанське з'єднання «За Батьківщину».

Представництва УШПР у тісному контакті з Військовими радами всебічно надавали допомогу з організації та розгортання партизанського руху на території України. За 1942 – 1945 рр. представництва УШПР перекинули за лінію фронту 355

партизанських загонів і диверсійно-розвідувальних груп загальною чисельністю більш ніж 3,6 тис. осіб. На їхній базі за рахунок місцевого населення й колишніх військовополонених були розгорнуті значні партизанські сили. Зокрема, їх чисельність на 1-му і 4-му Українських фронтах становила 21 208 осіб [19, 46].

У доповідних записках ЦК КП(б)У про бойові дії партизанів України у вересні – жовтні 1943 р. повідомлялося, що українські партизанські загони діють по всій смузі 1-го, 2-го, 3-го та 4-го Українських фронтів, надаючи допомогу регулярним військам в облаштуванні, захопленні та утриманні переправ через річки, очищенні від окупантів населених пунктів, ведуть бойові дії на залізничних та шосейних комунікаціях, зриваючи військові перевезення ворога, знищуючи його гарнізони, живу силу та техніку [19, 291 – 293].

Першим з'єднанням, організованим представництвом УШПР при Військовій раді Воронезького фронту, стало сформоване 27 серпня 1943 р. в районі Більських лісів (15 км на захід від Ніжина) партизанське з'єднання під командуванням М.І. Шукаєва, яке з 1 січня 1944 р. дістало назву ім. Й.В. Сталіна. Загалом у смузі військ 1-го Українського фронту під час форсування Дніпра діяли Сумські, Чернігівські, Полтавські, Житомирські та Черкаські партизанські загони та з'єднання. Так, 28 листопада 1943 р. на ім'я М.Г. Салая, командира Полтавського партизанського з'єднання ім. В.М. Молотова був направлений лист-блискавка зі словами вдячності за вже надану допомогу та з викладеним новим бойовим завданням: «ЦК КП(б)У і Військова рада 1-го Українського фронту пропонують Вам негайно розпочати спільну з 60-ю армією підготовку (під загальним командуванням генерал-лейтенанта І.Д. Черняхівського) для нанесення удару по ворогу, який наступає на Коростенському напрямку» [1, 82 – 83].

Як правило, оперативні кордони діяльності представництв і підлеглих їм партизанських загонів територіально відповідали напрямам бойових дій військ фронтів. Однак, виходячи із завдань розвитку партизанського руху та організації нових фронтів, УШПР (за згодою Генерального штабу Червоної армії і ЦК КП(б)У) змінював райони діяльності представництв, перерозподіляв між ними партизанські сили. Так, у січні 1944 р. представництво УШПР при Військовій раді 1-го Українського фронту було переведено на 2-й Український фронт, а керівництво діяльності партизанських формувань на лінії 1-го Українського фронту впродовж січня – березня 1944 р. здійснював безпосередньо УШПР.

У квітні 1944 р. у зв'язку з Кримською наступальною операцією військ 4-го Українського фронту і наступним виведенням управління цього фронту до резерву Ставки ВГК представництво УШПР переводилось на 1-й Український фронт і продовжило свою діяльність при Військовій раді до лютого 1945 р.

Після визволення певних територій партизанські з'єднання розформувалися, а частина особового складу вливалася до лав регулярної армії. Так, після форсування Дніпра та визволення Києва з чернігівських та сумських партизанів продовжили свою діяльність лише Полтавське партизанське з'єднання ім. В.М. Молотова та партизанське з'єднання ім. Й.В. Сталіна. Згідно зі звітом М.С. Хрущова «Про бойові

дії партизанів України за період з 1 серпня до 1 жовтня 1943 р.» частинам Червоної армії було передано 7 779 партизанів з усім озброєнням [1, 82]. Отже, була помітна тенденція, згідно з якою колишні партизани ставали військовослужбовцями, але цей відсоток залишався мізерним порівняно з кількістю призовників.

Ще однією обставиною, яка впливала на створення 1-го Українського фронту, було формування іноземних військових частин і з'єднань у складі регулярних радянських військ у рамках ідеї слов'янського братерства, яка в Радянському Союзі з перших днів війни була взята на озброєння органами агітації та пропаганди ЦК ВКП(б). Зокрема, у м. Бузулук Оренбурзької області (Російська Федерація) 12 лютого 1942 р. почала працювати комісія з відбору добровольців в 1-й Чехословацький окремих піхотний батальйон під командуванням підполковника Л. Свободи. Перше бойове хрещення підрозділи батальйону пройшли в боях за українське село Соколове в березні 1943 р. Про значний внесок чехословацьких бійців у розгром гітлерівців свідчать слова командувача військ Воронезького фронту генерала армії М.Ф. Ватутіна у вітальній телеграмі до полковника Л. Свободи: «Буду дуже радий бачити Вас, Ваших командирів і бійців у рядах військ Воронезького фронту...» [24].

5 травня 1943 р. було анонсовано, що на основі батальйону розгортається 1-ша Чехословацька окрема піхотна бригада, формування якої почалося 10 травня 1943 р, а 10 квітня 1944 р. бригада переформована в корпус. 12 червня 1943 р. Л. Свобода був офіційно затверджений на посаді командира бригади.

Значний відсоток бригади за національною ознакою становили русини Закарпаття. Так, у період з 12 лютого 1942 р. до 10 травня 1943 р. їхня кількість складала 27,1 % (264 особи) від загального складу формування. Із травня 1943 р. до 10 квітня 1944 р. під час наймасштабніших битв на території України цей відсоток зріс до 62,8 % (2 210 осіб). Наприкінці війни він зменшився до 22%, що зумовлено набором до складу бригади в рамках добровільної військової мобілізації значної кількості чехів та словаків із визволених чехословацьких територій [27]. Русинами здебільшого називали себе українці Закарпаття, які становили 62,2 % населення цього краю із загальної кількості в 740 тис. Після встановлення у вересні 1939 р. спільного радянсько-угорського кордону за період із 1939 до 1941 рр., за різними даними, до СРСР втекло від 4 до 50 тис. закарпатців, яких було інтерновано до радянських виправно-трудоих таборів [4, 62 – 65]. Саме вони, згідно з Постановою ДКО № ГОКО-2428сс від 20 листопада 1942 р. «Про укомплектування чехословацьких частин, що формуються на території СРСР, карпато-русинами, українцями та словаками, що до розчленування Чехословаччини перебували в чехословацькому громадянстві» становили основу Чехословацького піхотного полку, що формувався в м. Бузулук [10].

Також у складі військ 1-го Українського фронту до 1945 р. була сформована 2-га армія Війська Польського, основу якої становили полонені під час приєднання західноукраїнських земель до УРСР – СРСР у вересні 1939 р., польські солдати й офіцери, серед яких була значна кількість українців.

Отже, причинами й обставинами формування 1-го Українського фронту були широкомасштабні стратегічні наступальні операції з метою визволення України, що характеризувалися одночасним використанням великих військових об'єднань та тісною взаємодією регулярних військ і партизанських формувань, для координації яких були створені представництва УШПР при Військових радах фронтів.

Ці операції супроводжувалися значними втратами серед особового складу, причиною яких були недостатній рівень бойової підготовки та неузгодженість дій командування й низка інших чинників.

Численні втрат вимагали змінити процедуру мобілізації, основою якої з 1943 р. став призов осіб із визволених від тимчасової окупації територій, у зв'язку з чим кількісна перевага в національному складі формувань, що наступали територією України, збільшилася на користь українців, що, в свою чергу, призвело до збільшення втрат серед українських військовослужбовців у цей період. Жорсткий характер мобілізації спричинений тим, що до її здійснення була залучена діюча армія, яка отримала карт-бланш на майже необмежене використання людських ресурсів для реалізації своїх потреб [3, 362].

Додатковим джерелом поповнення військ із другої половини 1942 р. були воїни-оточенці, військовополонені, дезертири, порушники військової дисципліни та в'язні радянських концтаборів, засуджені за різними статтями Кримінального кодексу, і навіть жінки [7, 137].

Також особливістю військово-стратегічних формувань, зокрема й 1-го Українського фронту в 1943 – 1945 рр., стало створення інтернаціональних бригад у рамках ідеї слов'янського єднання. Основу таких військових утворень складали представники різних національностей – бранці Радянського Союзу, котрі були інтерновані до спецтаборів із воєнних або політичних міркувань.

Джерела та література:

1. Білоус О.П. Діяльність радянських партизанських формувань Середньої Наддніпряниці під час форсування Дніпра як складова частина загальноукраїнської антинацистської боротьби в роки Великої Вітчизняної війни / О.П. Білоус // *Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Зб. наук. праць / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жовтня 2013 р. / Кабінет Міністрів України, Український інститут національної пам'яті, Міністерство культури України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Інститут історії України НАН України.* – К.: ДП «НВЦ «Пріорітети», 2013. – С. 78 – 85.
2. *Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное исследование / Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андронников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин.* – М.: Вече, 2009. – С. 139.
3. *Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої*

- світової війни (1939 – 1945) / В.А. Гриневич. – К.: НАН України, ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, 2007. – 520 с.
4. Довганіч О.Д. Закарпатські добровольці: Нариси з історії та бойового шляху / О.Д. Довганіч. – Ужгород, 1998. – 167 с.
 5. Київ: війна, влада, суспільство. 1939 – 1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації) / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), О.В. Бажан, Г.В. Боряк, Т.В. Вронська, О.Є. Лисенко (від. ред.), В.М. Литвин, С.П. Ляковська, О.П. Реєнт, Н.І. Татусь. – К.: Темпора, 2014. – 864 с.
 6. Лисенко О.Є. Військові втрати України в Другій світовій війні / О.Є. Лисенко, Т.В. Вронська // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»; ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2013. – С. 52 – 59.
 7. Лисенко О.Є. Формування особового складу штрафних батальйонів і рот у Червоній армії періоду Великої Вітчизняної війни / О.Є. Лисенко, Т.В. Вронська // Український історичний журнал. – Київ, «Дієз-продукт», 2006. – №3 – С. 137 – 150.
 8. Мануильський Д.З. Советский народ в боях за окончательную победу / Д.З. Мануильский // За честь Родины. – 1944. – 1 мая. – № 106.
 9. Муковський І.Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни / І.Т. Муковський, О.Є. Лисенко О.Є.; за ред. В.Д. Конашевича. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга Пам'яті України», 1996. – 567 с.
 10. Об уккомплектовании формируемых на территории СССР чехословацких частей карпато-руссами, украинцами и словаками, состоявшими до расчленения Чехословакии в чехословацком гражданстве. Постановление № ГОКО-2428сс от 20 ноября 1942 г. [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.soldat.ru/doc/gko/text/2528.html>
 11. Патриляк І.К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
 12. Рибченко Л.В. Персональний облік людських військових втрат Червоної армії у Великій Вітчизняній війні / Л.В. Рибченко // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»; ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2013. – С. 59 – 79.
 13. Рибченко Л.В. Радянські військові мобілізації на території України у 1941 – 1945 рр. / Л.В. Рибченко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України», 2010. – Кн. 1. – С. 303 – 318.
 14. Ругаль В.П. Характеристика архівних джерел, друкованих мартирологів, електронних баз даних з обліку загиблих воїнів СРСР / В.П. Ругаль, Т.О. Пшенична //

Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»; ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2013. – С. 79 – 88.

15. Русский архив: Великая Отечественная: в 30 т. –Т. 13 (2-1): Приказы Народного Комиссара Оборона СССР. 1937 – 21 июня 1941 г. – М.: «Терра», 1994. – 368 с.
16. Русский архив: Великая Отечественная: в 30 т. – Т. 16, 5(2). Ставка ВГК. Документы и материалы. 1942. – М.: Терра, 1996. – 624 с.
17. Русский архив: Великая Отечественная: в 30 т. – Т. 16, 5(3). Ставка ВГК. Документы и материалы. 1943. – М.: «Терра», 1999. – 360 с.
18. Сегеда С.П. Радянська військова преса на території України в роки Другої світової війни / С.П. Сегеда // Гілея. Науковий вісник. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська Академія Наук, 2011. – Вип. 44 (№ 2). – С. 156 – 162.
19. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941 – 1945 рр.): Наук-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін.; Редкол.: В.А. Смолій та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – С. 46.
20. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації. – Ф. 9-й окремий штрафний батальйон. – Оп. 111613. – Спр. 3.
21. Там само. – Оп. 115516. – Спр. 5.
22. Там само. – Спр. 11 (II).
23. Там само. – Ф. 56. – Оп. 12236. – Спр. 564.
24. Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». – КН-743. – Д-112.
25. Там само. – КН-47946. – Д.-10696.
26. Электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.» [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=16721254&tab=navDetailDocument>
27. Czechoslovak military units in the USSR (1942 – 1945) [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.czechpatriots.com/indexru.php>

© **Владимир ТРЕТЬЯК**

ПРИЧИНЫ И ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ФОРМИРОВАНИЯ 1-ГО УКРАИНСКОГО ФРОНТА

На основе архивных документов и научных трудов раскрывается общая картина причин, особенностей и условий, в которых проходило формирование и становление 1-го Украинского фронта в период с 1942 г. до начала 1944 г.

Ключевые слова: 1-й Украинский фронт, Воронежский фронт, Украина, широкомасштабные наступательные операции, мобилизация, потери, битва за Днепр.

© **Volodymyr TRETUAK**

OF REASON AND CIRCUMSTANCE OF FORMING OF 1-GO OF UKRAINIAN FRONT

This article is based on archival documents and scientific papers is reveals an overall picture of the causes, characteristics and conditions under which the formation took place, and the formation of the 1st Ukrainian Front in the period from 1942 to early 1944.

Keywords: 1st Ukrainian Front, Voronezh Front, Ukraine, large-scale offensive operations, mobilization, loss, Battle of the Dnieper.